

EUROPA ORIENTALIS, Toruń 1996

KRZYSZTOF MIKULSKI

(TORUŃ)

NAZWY ULIC NOWEGO MIASTA TORUNIA W PIERWSZEJ POŁOWIE XVIII WIEKU

Kilkanaście lat temu Tomasz Jasiński rozpoczął badania nad topografią historyczną Torunia, odtwarzając średniowieczne nazwy ulic Starego Miasta¹. Praca ta, jak wynika z samego tytułu, miała być kontynuowana. Autor jednak odszedł od tej problematyki i oczekiwana druga część artykułu nie ujrzała światła dziennego. Niniejsze badania podjąłem po uzgodnieniu z T. Jasińskim, który upoważnił mnie do kontynuowania podjętych przez niego przed laty studiów.

O ile topografia ulic Starego Miasta Torunia posiada już swoją skromną bibliografię, o tyle nazewnictwo ulic Nowego Miasta nie było dotąd przedmiotem badań². Moje wstępne prace nad tym zagadnieniem, oparte na informacjach zawartych w księgach ławniczych, wskazywały na bardzo złożoną i trudną do odtworzenia historię nazw ulic nowomiejskich. Między połową XV a połową XVI wieku większość z nich została przemianowana i wydawało się, że niemożliwe jest skojarzenie ze sobą starszych (średniowiecznych) i nowych (szesnastowiecznych) nazw ulic. Ten pesymizm badawczy prysnął jednak, gdy udało mi się dotrzeć do źródła, w którym podano nazwy ulic nowomiejskich z początku XVIII w., ale z pewnymi adnotacjami odkrywającymi ich wcześniejsze określenia³. W chwili obecnej wydaje się, że ustalenie stanu własności działek nowomiejskich

¹ T. Jasiński, *Z zagadnień topografii społecznej średniowiecznego Torunia. (Część I — Stare Miasto)*, ZH, t. 48, 1983, s. 389–431.

² Topografii całego miasta poświęcone jest właściwie tylko osiemnastowieczne opracowanie: K. G. Praetorius, *Topographisch–historisch–statistische Beschreibung der Stadt Thorn und ihres Gebietes, die Vorzeit und Gegenwart umfassend*, wyd. J. E. Wernicke, Thorn 1832.

³ AP w Toruniu, kat. II, dz. XVI, t. 40, s. 31–33.

z XV–XVII wieku, w połączeniu z informacjami zawartymi w sygnalizowanym źródle, umożliwi w miarę precyzyjne odtworzenie topografii historycznej tej części miasta w średniowieczu i czasach nowożytnych⁴.

Wspomniany spis ulic umieszczony został w księdze czynszowej Nowego Miasta, do której wpisano wszystkie czynsze, jakie opłacać musieli właściciele działek na rzecz miasta, kościoła czy szpitali miejskich. Informacje te, zebrane dla całego XVII i początku XVIII wieku, podane są najpierw w układzie topograficznym (według podziału na ulice)⁵, a następnie chronologicznym⁶. W tej pierwszej części, na dołączonej karcie, zamieszczony został, być może dla orientacji autorów źródła, wykaz ulic z opisem ich zasięgu i położenia względem ważnych obiektów miejskich i właścicieli domów narożnych. Informacje zawarte w tekście pozwalają na wstępne datowanie czasu jego powstania. Mianowicie w spisie ulic czterokrotnie użyto dla określenia właścicieli domów narożnych tytułu *Herr*, który przysługiwał członkom rady i ław miejskich, osobom duchownym i posiadającym wyższe wykształcenie. W tym przypadku tytułami tymi obdarzono ławników nowomiejskich z pierwszej połowy XVIII wieku. Byli nimi: Johan Schade (ławnik w latach 1723–1744), Franz Ruttig (ławnik w latach 1723–1744), Jacob Starck (ławnik w latach 1720–1732, następnie rajca w latach 1732–1738) i Johan Stern (ławnik w latach 1709–1732)⁷. Dane te pozwalają określić czas powstania zapiski na lata 1723–1732 (początek kadencji Schadego i Ruttiga — śmierć Sterna). Zapewne dalsze badania nad zawartością księgi pozwolą dokładniej określić czas jej powstania, ale dla naszych celów podane wyżej informacje są wystarczające, w miarę precyzyjnie określają bowiem okres powstania zapiski (lata dwudzieste XVIII w.). Ponieważ tekst źródła nie jest zbyt obszerny zamieszczam go w aneksie do niniejszego artykułu.

W omawianym źródle zachowana została pewna konsekwencja przestrzenna kolejności wymieniających ulic. Autor rozpoczyna wędrówkę od Rynku (nr 1*), następnie dociera do południowo-wschodniego narożnika

* W publikowanym tu źródle nazwy ulic zostały opatrzone przez wydawcę kolejnymi numerami; do numeracji tej odwołujemy się — dla lepszej orientacji — przy omawianiu spisu w artykule i na załączonym planie Nowego Miasta Torunia.

⁴ W trakcie przygotowywania tego tekstu do druku zakończyłem pracę nad szerszym ujęciem zagadnienia, które przedstawione będzie w artykule: K. Mikulski, Topografia i hodonomastyka Nowego Miasta Torunia w XIV–XVIII wieku, ZH, t. 62, 1997 (w druku).

⁵ Ibidem, s. 25–60: *Der Extract auss dem Neusstadt Gerichtss, wegen der Kammerer Grundzinsen von Hausern, aussgezog nach den Gassen.*

⁶ Ibidem, s. 141–238: chronologiczne zestawienie wpisów z lat 1600–1703 z dopisanym, pojedynczym wpisem z sierpnia 1728 r.

⁷ Ustalono na podstawie ksiąg kiery: AP w Toruniu, kat. II, dz. I, t. 129, *passim*.

miasta (ul. św. Jakuba — 2), przesuwa się na zachód (ul. Psia — 3, Pańska — 4, Wielkie Garbary — 5, Zamkowa — 6, Nad Rowem Strzeleckim — 7), potem na północ (ul. Sadlarska — 8, Małe Garbary — 9, Paulińska — 10). Dalej opisane zostały ulice leżące (Zaułek Prosowy — 11, Zakonnicza — 13, Wysoka — 15) lub biorące początek w północnej części miasta (Nad Bachą — 12, Prosta — 14, Sukiennicza — 16); ulicą Sukienniczą autor dociera ponownie do Rynku, by następnie opisać ulice we wschodniej (Bydłęca — 17, Za Murami I — 18) i środkowej części miasta (Różana — 19, Jęczmienna — 20, Podrobowa — 21), wreszcie — zmieniając kierunek marszruty — przechodzi w okolice kościoła św. Jakuba (ulica bez nazwy — obecna Szpitalna — 22) i kończy opis przy bramie św. Katarzyny (Za Murami II — 23). Spróbujmy zatem skojarzyć nazwy ze źródła z obecnymi nazwami ulic:

1) Rynek Nowego Miasta (*der Ring*) — to skojarzenie nie nasuwa żadnych trudności;

2) ulica św. Jakuba (*die Jacobsgasse*) — nazwa ulicy zachowała się do dzisiaj, źródło ujawnia rzekome wcześniejsze jej określenie — *Venedigergasse* — jest to jednak skojarzenie błędne⁸;

3) ulica Psia (*die Hundegasse*) — to dzisiejsza Browarna;

4) ulica Pańska (*die Junckergasse*) — obecnie Ślusarska (przed drugą wojną światową Krzyżacka), współczesna nazwa nadana już po wojnie; w księgach ławniczych z XVI w. zanotowano jeszcze inne nazwy tej ulicy — *die Ryttergasse* i *die Verlornergasse* (pol. ul. Zapomniana)⁹;

5) ulica Wielkie Garbary (*die Größe Gerbergasse*) — ulica zachowała swą pierwotną nazwę;

6) ulica Zamkowa (*die Schloßgasse*) — dzisiejsze Przedzamcze, określona też w źródle jako *das Alte Schloß*, zasięg ulicy pokrywał się z jej dzisiejszym biegiem;

7) ulica Nad Rowem Strzelniczym (*Hauser vom Schiessgraben an bis aus Thor*) — obecnie część ul. Szerokiej na odcinku między Podmurną a rozwidleniem ul. Królowej Jadwigi i Wielkich Garbarów;

⁸ Por. *Księga ławnicza Nowego Miasta Torunia (1387–1450)*, wyd. K. Ciesielska, Warszawa 1973, nr 1294, 1333, 1357, 1398, 1400, 1415, 1473, 1539, 1776, 2127, 2130, 2140, 2341; s. 136 (przyp.), 1294 — wydawca zanotował: *Ul. Wenecka, obecnie nie znana, nie zna jej również K. G. Praetorius, op.cit., s. 146*. Wydawcy tabliczek woskowych K. Górski i W. Szczuczko próbowali zidentyfikować ul. Wenecką z dzisiejszą ul. Strumykową: *Tabliczki woskowe miasta Torunia ok. 1350 — I poł. XVI w.*, wyd. K. Górski, W. Szczuczko, Warszawa 1980, s. 130 (przyp. 2), 227. Właściwa lokalizacja ulicy — zob. K. Mikulski, *op.cit.*

⁹ AP w Toruniu, kat. II, dz. IX. t. 54, s. 19 (*haus in der Ryttergassen*), 39 (*haus in der Ryttergassen sampt verlornen gassen geheissen*), 330 (*haus in der Vorlornen gassen*).

8) ulica Sadlarska (*die Schmergasse*) — dzisiejsza ul. św. Jadwigi, obejmująca odcinek od Strugi Toruńskiej (dziś niewidoczna) do Rynku;

9) ulica Małe Garbary (*die Kleine Gerbergasse*) — południowy odcinek dzisiejszej ulicy o tej nazwie, od ul. św. Jadwigi do wysokości ul. Jęczmiennej; nazwa ta została wprowadzona dopiero w XVII w., wcześniej cała ulica (aż do dawnego klasztoru Dominikanów) określana była jako *Paulergasse*¹⁰;

10) ulica Paulerska (*die Paulinergasse*) — to północna część dzisiejszej ulicy Małe Garbary od wysokości ul. Jęczmiennej do ul. Wysokiej, wcześniej znana jako *Paulergasse* (por. wyżej);

11) Zaulek Prosowy (*Hirsewinckel*) — uliczka obok murów dawnego klasztoru Dominikanów, do dzisiaj tak określana; wydaje się jednak, że pierwotnie rozumiano tę nazwę jako *Zaulek Jeleni*, korespondowałaby ona z położonym na wschód od klasztoru *Zaukiem Lisim* (niem. *Vochswinckel*, dzisiejsza Wysoka)¹¹;

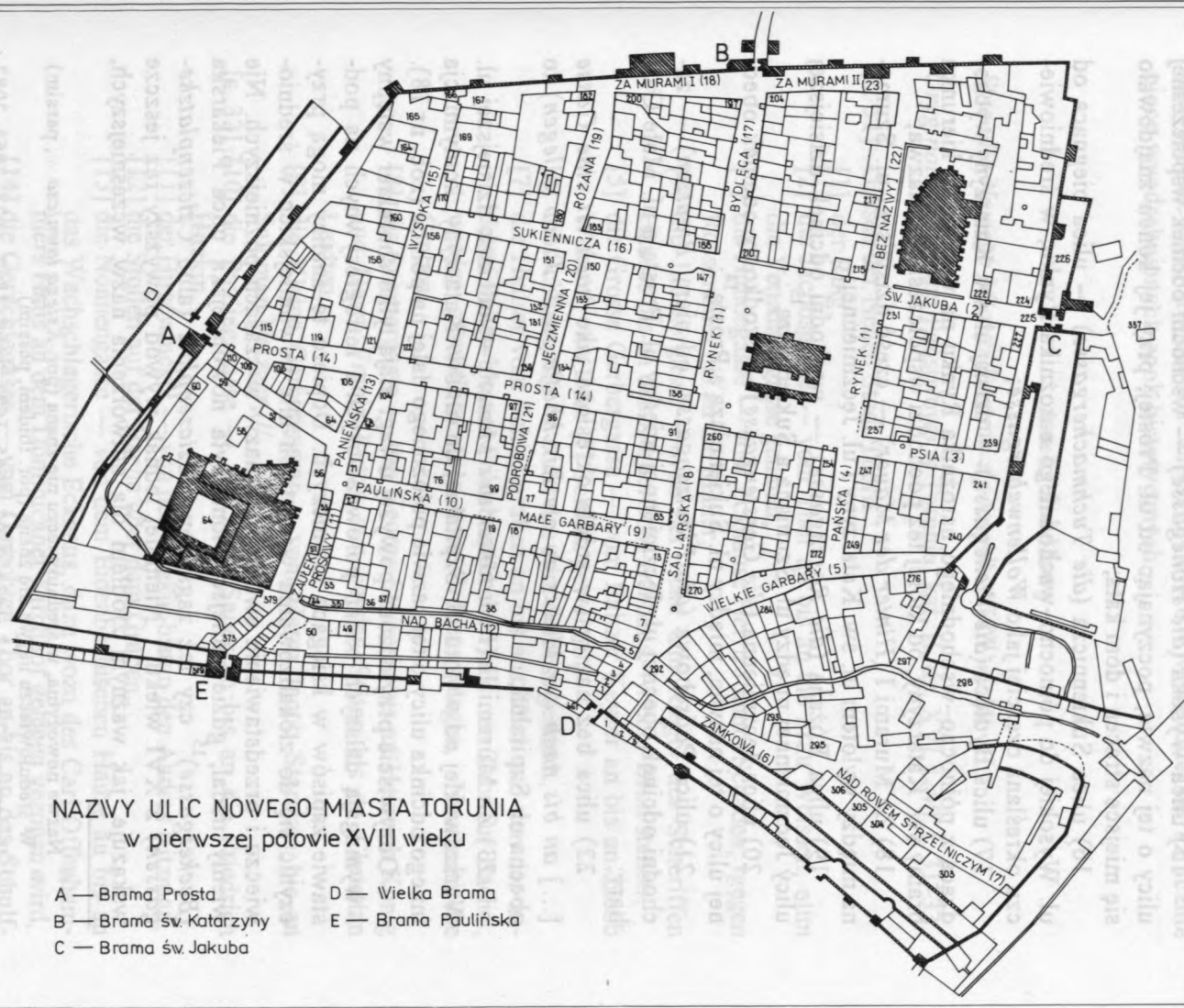
12) ulica Nad Bachą (*die Stallen auf der Bache über dem Graben*) — dzisiejsza Strumykowa, ulica powstała po częściowym zasypaniu i osuszeniu rowu oddzielającego Stare i Nowe Miasto, w czasie powstawania źródła bez ustabilizowanej jeszcze nazwy;

13) ulica Panieńska (*die Nonnengasse*) — część obecnej ul. Wysokiej na odcinku między ul. Małe Garbary a Proszą; do XVI wieku ulicę tę określano jako Wenecką, a nazwa *Panieńska* odnosiła się do ulicy Zaulek Prosowy¹²;

¹⁰ Nazwa *Małe Garbary* (niem. *die kleine Gerbergasse*) nie występowała w średniowieczu. Ulicę tak dzisiaj określaną nazywano wówczas *Paulergasse*. Znany jest zapis o wspólnym rogu *Paulergasse* z Sadlarską (*Księga ławnicza...*, nr 1852) i Panieńską (ibidem, nr 1467: *erbe legende in der Nonnengassen durchgeynde in der Paulergassen*). Sama liczba wpisów transakcji z *Paulergasse* w księdze ławniczej wskazuje, że mogła to być tylko i wyłącznie obecna ul. Małe Garbary, gdyż tylko przy niej, obok znanych z księgi ulic Prostej, Sukienniczej, Wielkich Garbarów i Sadlarskiej, mogło się znajdować aż tyle działek (ibidem, s. 360–361).

¹¹ W średniowieczu Zaulek Prosowy wymieniony trzykrotnie jako: *Heerczewinckel*, *Herschenwinckel*, *Herszewinckel* (por. *Księga ławnicza...*, nr 1637, 1750, 1761). W 1526 r. nazwę ulicy zapisano jako *Hyrssenn Wynckel* (AP w Toruniu, kat. II, dz. IX, t. 53, s. 107), a w 1569 r. jako *Herschewinckel* (ibidem, t. 54, s. 388). Zaulek Lisi wymieniany tamże częściej (*Księga ławnicza...*, nr 720, 1315, 1550, 2161, 2248, 2260). O jego lokalizacji informuje wpis nr 1550: *erbe bey Gerechenthore in der Vochswinckel an der ecken*.

¹² Dotąd położenie ulicy nie było znane; por. *Księga ławnicza...*, nr 1152, przyp. 1 (*Ulica obecnie nie znana*); wydawcy tabliczek woskowych lokalizowali tę ulicę za kościołem św. Jakuba: *Tabliczki woskowe...*, s. 130, przyp. 1 (*ul. Panieńska, nie istniejąca już uliczka za kościołem św. Jakuba*); jej wcześniejsze dzieje — K. Mikulski, op.cit.

NAZWY ULIC NOWEGO MIASTA TORUNIA
w pierwszej połowie XVIII wieku

A — Brama Prosta	D — Wielka Brama
B — Brama św. Katarzyny	E — Brama Paulińska
C — Brama św. Jakuba	

14) ulica Prosta (*die Gerechtegasse*) — jedna z głównych ulic Nowego Miasta ciągnąca się od Bramy Prostej do Rynku;

15) ulica Wysoka (*die Hohegasse*) — wschodni odcinek współczesnej ulicy o tej nazwie, poczynając od ul. Prostej, przy jej końcu znajdowało się miejsce straceń i dom kata;

16) ulica Sukiennicza (*die Tuchmachergasse*) — ulica biegnąca od ul. Wysokiej do północno-wschodniego narożnika Rynku, w średniowieczu określana częściej jako *Wollenwebergasse*;

17) ulica Bydłęca (*die Viehegasse*) — dzisiaj ul. św. Katarzyny wychodząca z północno-wschodniego narożnika Rynku na wschód w kierunku bramy św. Katarzyny, od której też pochodzi współczesna jej nazwa;

18) Za Murami I (*Hinter der Mauer*) — część dzisiejszej ul. Szumana między wylotem ul. św. Katarzyny i ul. Jęczmiennej;

19) ulica Różana (*die Rosengasse*) — wschodni odcinek dzisiejszej ulicy Jęczmiennej między ul. Szumana a Sukienniczą¹³;

20) ulica Jęczmienna (*die Gerstengasse*) — środkowy odcinek obecnej ulicy o tej nazwie, między ul. Sukienniczą a Prosta¹⁴;

21) ulica Podrobowa (*die Plautzengasse*, od niem. *Plautzen*) — zachodni odcinek obecnej ul. Jęczmiennej między ul. Prosta a ul. Małe Garbary;

22) ulica bez nazwy (w źródle określona jako *noch ist eine Gasse [...] an bis nach der Mauer zu am Kirchhoffe zu S. Jacob gelegen*) to obecna ul. Szpitalna;

23) Za Murami II (*Item hinter der Mauer*) — odcinek dzisiejszej ul. Warszawskiej od wylotu ul. Szpitalnej do ul. św. Katarzyny, kontynuacja innego odcinka ulicy o tej nazwie położonego dalej na północ (zob. nr 18).

Oczywiście przytoczone powyżej uwagi mają tylko charakter wstępny i wymagają dalszych badań porównawczych i retrogresywnych na podstawie zapisów w księgach ławniczych. Dopiero te analizy mogą przyczynić się do zlokalizowania wszystkich ulic nowomiejskich w średniowieczu i przedstawienia ewolucji ich nazw w czasach późniejszych. Nie wiemy nadal, gdzie umiejscowiona była nowomiejska ulica Piekarska (*Beckergasse*)¹⁵ czy też zagadkowy *Cziczenplatz* (albo *Cziczenplatzkengassen*) z XVI wieku¹⁶. Niemniej jednak wywód powyższy raz jeszcze wskazuje, jak ważnym źródłem dla odtworzenia nazw wcześniejszych,

¹³ Nazwa nowożytna, w średniowieczu nie znana (por. *Księga ławnicza...*, passim).

¹⁴ W średniowieczu nazwa nie znana (por. *ibidem*, passim).

¹⁵ *Ibidem*, nr 1293, 1313, 1335, 1502, 1665, 1672, 1694, 1862, 1927, 2065, 2082, 2243; AP w Toruniu, kat. II, dz. IX, t. 54, s. 56, 63, 141, 178, 368.

¹⁶ AP w Toruniu, kat. II, dz. IX, t. 54, s. 29 (*Cziczen Platzke gassen*), 147 (*Haus auff dem Cziczenplatze*).

sprzed XVI stulecia, są źródła z XVII, a nawet XVIII wieku i jak zawodne bywa ograniczanie badań nad topografią miast (jak też w ogóle badań nad osadnictwem miejskim i wiejskim) tylko i wyłącznie do sztucznie nieco wyodrębnionych epok historycznych.

Aneks źródłowy

Spis ulic Nowego Miasta Torunia z początku XVIII wieku.

Oryginal: Archiwum Państwowe w Toruniu, kat. II, dz. XVI, t. 40, s. 31–33.

- [s. 31] Gassen der Neuen Stadt Thorn.
- [1] der Ring,
 - [2] die Jacobsgasse — vom Thor an bis an die Frau Weissen, olim die Venedigergasse genandt,
 - [3] die Hundegasse — vom Eckhause Herrn Johann Schaden, ‹gegen Rossmuhle› bis an die Mauer,
 - [4] die Junckergasse — von der Ecke ‹am Ringe› des Scheriffen Hauses bis an das Kornerische Eckhaus, ‹wieder Brun stehet›,
 - [5] die Grosse Gerbergasse — vom Baltzer Keyser an bis an Jacob Wentzel, ‹wo frdm [?] Schultz gewohnt›,
 - [6] die Schlossgasse — sonst das Alte Schloss genandt,
 - [7] die Hauser vom Schiessgraben an bis aus Thor und von der anderen Seiten bis aus Hildebrandische Haus ‹am Thor zur Bache›, werden geschriben uber dem Graben gelegen, ‹Neustadtische Graben›,
 - [8] die Schmergasse — von George Steinerin bis an Heinrich Konig und Herrn Frantz Ruttig von beyden Seiten bis an Christian Leidten,
 - [9] die Kleine Gerbergasse — vom Herrn Jacob Starcken bis an Salomon Netzger, //
- [s. 32] [10] die Paulinergasse — von Hans Sauer an bis an die Friedrich Hitzkin,
- [11] der Hirsewinckel — von der Hitzkin bis an den Andres Ritzman,
 - [12] die Stollen auf der Bache uber dem Graben,
 - [13] die Nonnengasse — von dem Eidenbachischen Hause an bis an das Wachschlagerische Eckhaus, dazu wozu des Carl Offenhammers Haus an dem Dominicaner Kirchhof gelegen gezogen wird,
 - [14] die Gerechtegasse — vom Gerechten Thor an bis an das Schulfische Eckhaus ‹von beyden Seiten›,
 - [15] die Hohegasse — von Jacob Weinknecht bis nach dem Scharfrichter zu,

- [16] die Tuchmachergasse — von Pucherts Hause an bis an Herrn Johann Stern,
 [17] die Viehegasse — von Conrad Weinknecht bis an das Sacher-sche Haus, (jetzo Karwische)^a
 [18] Hinter der Mauer — wo Pertt wohnt,
 [19] die Rosengasse — von der Mauer an bis an Casper Hicken, //
 [s. 33] [20] die Gerstengasse — von Michel Bach^b an bis an Fridrich Kehl-chen,
 [21] die Plautzengasse — vom Brackedtschen Eckhause bis an Gottfried Nessler.
 [22] Noch ist eine Gasse von Christoph Jahrke an bis nach der Mauer zu am Kirchhoffe zu S. Jacob gelegen.
 [23] Item Hinter der Mauer — von dannen bis nach dem Catharinen Thor zu. //

^a *Obok nazwy ulicy w XIX w. dopisano: St. Katarinengasse, a nad Vieh dopisano w tym samym czasie Kuh.*

^b *Nadpisane: Buzynski*